

Наталія Сметаніна,
аспірант кафедри кримінології
і кримінально-виконавчого права
Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

УДК 343.9.01

Злочинність та її прояви: питання класифікації

У сучасному суспільстві дослідження проявів злочинності та їх класифікації є самостійним питанням, значним за обсягом і науковим навантаженням. І якщо злочин – це окреме, а злочинність – загальне, то злочинність (як загальне) існує лише в конкретних злочинах (в окремому). Саме тому вивчення злочинів є певною мірою пізнанням злочинності.

Визначення проявів злочинності, їх наукова класифікація покликана і має кінцевою метою побудову інформаційної моделі злочинності, можливості її кількісно-якісного вимірювання. Адже саме вивчення окремих груп злочинів, їхніх особливостей і проявів у суспільстві надасть можливість аналізувати облік злочинів і проводити їх статистичний аналіз, вивчати ті сфери суспільного життя, в яких учиняються ці злочини.

Еволюційний розвиток злочинності, її здатність до самодетермінації, самовідтворення і зміни суспільних відносин змушує законодавця вводити нові склади злочинів, яких раніше не

знало кримінальне законодавство, щоби вчасно та ефективно протидіяти злочинним проявам і захищати соціальні інститути. Так, у Кримінальному кодексі 2001 р. з'явилися статті, що, наприклад, не були відомі кримінальному законодавству радянських часів: терористичний акт; використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом; незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва; зайняття гральним бізнесом; маніпулювання на фондовому ринку; незаконне використання інсайдерської інформації; фальсифікація лікарських засобів чи обіг фальсифікованих лікарських засобів та багато інших. Це змушує переглянути прояви злочинності й подивитися по-новому на її сутність.

На сьогодні у кримінології не існує єдиних підходів до визначення і класифікації проявів і форм злочинності. Але й ті підходи, що існують, вимагають нового кримінологічного дослідження, бо навіть за останнє

десятиліття сфера суспільних відносин, що мають злочинний характер, значно розширилась, наприклад, досить поширеною стала група злочинів, яку умовно називають «віртуальна злочинність». Усе це вимагає проведення нових досліджень, запровадження нової термінології та одиниць вимірювання. Розширення меж вивчення вимагають і такі усталені форми злочинності, як професійна, організована, рецидивна злочинність. Вважаємо, що цьому буде сприяти і двосторонній зв'язок кримінального права і кримінології у формуванні нового кримінологічного знання про злочинність і вдосконалення кримінального законодавства.

Злочинність та її окремі прояви досліджувались у працях таких учених, як А. В. Андрушко, В. С. Батиргареева, А. М. Бойко, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, Н. А. Зелінська, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кальман, М. Г. Колодяжний, О. М. Костенко, Л. М. Кривоченко, О. Г. Кулик, О. В. Лисодед, О. М. Литвинов, С. Ю. Лукашевич, В. Ф. Оболенцев, В. В. Пивоваров, В. М. Попович, І. П. Рущенко, В. О. Туляков, В. І. Шакун, О. Ю. Шостко та багатьох інших. Значний розвиток у розуміння злочинних проявів також внесли наукові праці таких російських учених, як Ю. М. Антонян, А. І. Долгова, С. В. Іванцов, С. М. Іншаков, Є. П. Іщенко, І. І. Карпець, Л. О. Колпакова, В. М. Кудрявцев, Н. Ф. Кузнецова, В. Д. Ларичев, В. В. Лунеев, В. С. Овчинський, Л. І. Романова, О. Б. Сахаров, О. В. Старков, О. В. Тюменев, Д. А. Шестаков, О. М. Яковлев та ін.

Дослідники вказують на певні тенденції, що характерні для сучасної світової злочинності і які можливо спостерігати і в Україні [1, с. 150–152]. Передусім це «професіоналізація» та інтелектуалізація злочинності (втручання зі злочинності «кримінального» типу і виникнення «інтелектуального» типу); посилення корисливої

направленості злочинів; інтенсивність злочинності; зростання організованої злочинності і пов'язані з цим зміни структури загальнокримінальної злочинності; поява і розповсюдження нових, невідомих раніше форм і методів злочинної діяльності, що в основному пов'язані з новітніми технологічними можливостями; посилення технічної оснащеності (особливо корисливої злочинності) та озброєності злочинності; інтернаціоналізація злочинності, особливо її організованої частини; високий рівень тяжких і особливо тяжких злочинів, що супроводжуються насильством, жорстокістю, а також знищенням майна; зростання безкарності злочинців; корупційність органів державної влади, зрощення влади і злочинних структур; посилення самозахисності і виживаності кримінальних структур; інтенсивне зростання криміногенної бази за рахунок збільшення чисельності маргінальних верств населення (безпритульних, безробітних та інших категорій людей, що перебувають за межею бідності), особливо серед молоді; перетворення кримінальної поведінки у звичайний атрибут повсякденності; криміналізація засобів масової інформації. Аналізуючи злочинні прояви у сучасній кримінології, ми повинні враховувати ці тенденції та досліджувати їхній вплив на зростання злочинності.

Злочинність автор розуміє як кримінальну практику людей, що проявляється як явище у вигляді множинності злочинів і осіб, котрі їх вчинили, і яка підлягає кількісно-якісній інтерпретації. Прояви такої кримінальної практики вимагають подальшого аналізу, адже вони сповіщають про найбільш проблемні сфери суспільного життя. Вивчення проявів злочинності відбувається за допомоги кримінологічної класифікації, адже класифікація здійснює систематичний поділ і впорядкування понять і предметів [2, с. 212]. Класифікація як науковий

метод є певною систематизацією знань щодо об'єктів, які класифікуються, або систематизацією самих об'єктів (предметів, явищ, властивостей тощо). Проте систематизація – це лише зовнішній бік класифікації (тому класифікацію і не може бути зведено до простої систематизації). За внутрішнім змістом класифікація є певним етапом у пізнанні сутності об'єктів, що класифікуються, у виявленні їхніх суттєвих ознак. Головна, визначальна властивість наукової класифікації – це розподіл об'єктів на окремі класи відповідно до їхніх об'єктивних загальних та індивідуальних ознак, з їхніми закономірностями і взаємозалежністю. Водночас кожна класифікація – це не проста сукупність груп досліджуваних предметів, а децю ціле, що володіє як загальними властивостями, так і специфічними функціями, котрі підкоряються єдиним закономірностям. Наукова класифікація має велике значення для теоретичної та практичної діяльності людини: вона дозволяє групувати предмети, явища залежно від різних потреб пізнавальної діяльності, що забезпечує рішення різних теоретичних і практичних завдань. Виявляючи найбільш загальні, типові властивості досліджуваних явищ, порівнюючи їх із подібними та відрізняючи від інших, класифікація дає можливість вивчити глибше саме явище, його вплив на інші, напрямки його подальшого розвитку [3, с. 14–20].

Поділяємо погляд В. М. Кудрявцева та В. В. Лунеева, що «класифікація дозволяє бачити явища, що вивчаються, в науково обґрунтованому та структурованому вигляді, виявляти їхні взаємозв'язки, підпорядкованість, зрозуміти їх як частини цілого та, базуючись на уявленні щодо цієї цілісності, прогнозувати наявність недостатніх ланок, тобто здійснювати діагностування та передбачити нові явища» [4, с. 54]. І хоча кримінологія має певний зв'язок із кримінальним правом, обмежуватися лише крими-

нально-правовими критеріями класифікації вона не повинна, до того ж вона має самостійні класифікаційні критерії [5; 6]. Адже якщо основою для виокремлення тієї чи тієї групи діянь слугуватимуть різні ознаки складу злочину: об'єкта, суб'єкта, об'єктивної та суб'єктивної сторін, мотивації, ситуації, місця вчинення злочину, сфери злочинної діяльності і т. д., то за такого підходу кримінологічна наука зводиться до окремих положень. І, своєю чергою, це унеможливить кримінологічні узагальнення, призведе до стримування розвитку фундаментальної кримінологічної теорії [4, с. 57–59]. Кримінологія повинна розробити самостійну класифікацію, що дозволить систематизувати кримінологічне знання. І хоча в сучасних кримінологічних підручниках вирізняють кримінологічні критерії для класифікації злочинних проявів, але ці різні за своєю підставою прояви. Окремо розглядаються насильницька, загальнокримінальна корислива, економічна, корупційна, екологічна, податкова, митна, державна, терористична, «наркотична», комп'ютерна, організована, професійна, пенітенціарна, рецидивна злочинність; злочинність жінок, мігрантів, неповнолітніх, екстремально-ситуаційна. Поділяємо погляд учених, які цілком виправдано ставлять питання про практичну необхідність у таких виокремленнях. І якщо в кожній із цих груп існують певні особливості, то в усьому переліку відсутня цілісність, а відповідно, і науково обґрунтована класифікація [4, с. 57].

Слід звернути також увагу на обережність багатьох дослідників у формуванні підходів до «нової» злочинності, до якої віднесено такі явища, як організована злочинність, екологічні та деякі господарські злочини, наркобізнес та ін. Адже кримінологи, на думку проф. Х.-Й. Альбрехта, не володіють інструментами, що дозволяють реально обчислювати

цю злочинність. Більшість досліджень саме тому обмежується лише описом структур міжнародної тіньової економіки і чорного ринку, що не в змозі забезпечити пояснення і розуміння процесів, що відбуваються. Небезпечним може бути і тематичний аналіз організованої злочинності, якщо він у результаті робить висновок лише про слабкість держави і недосконалість соціального порядку [7, с. 130–131].

Зараз саму кримінологічну науку переділяють на окремі складові частини за різними підставами (критеріями): за елементами її предмета, рівнем узагальнення науково-практичної інформації, особливостями контингенту злочинців, залежно від специфіки їхньої антисоціальної спрямованості та злочинної мотивації, до того ж перелічені підстави у своїй сукупності можуть бути використані як взаємодоповнювальні критерії. Злочинні прояви вивчає Особлива частина кримінології, де розглядаються окремі часткові кримінологічні теорії, що пояснюють закономірності певних видів (груп) злочинів. Останні переділяють за особливостями антисоціальної спрямованості та злочинної мотивації винних (наприклад, насильницькі, корисливі злочини, злочини необережні) і за особливостями контингенту злочинців (наприклад, злочинність неповнолітніх, рецидивна, професійна злочинність). В Особливій частині наводиться кримінологічна характеристика окремих видів (груп) злочинів, описуються причинно-наслідкові комплекси, що їх обумовлюють, формулюють, заходи щодо їх запобігання [8, с. 8–9].

У сучасній кримінології більшість учених пропонують критерієм кримінологічної класифікації злочинів визнати мотивацію злочинної поведінки, що відображає єдність об'єктивних і суб'єктивних причин людської поведінки взагалі та злочинного зокрема. Доводячи, що ні один інший критерій кримінологічної класифікації злочинів не відображає так повно внутрішньо

цілісну сукупність причин злочинів, як мотивація, вчені називають п'ять груп кримінальної мотивації: 1) політична, 2) насильницько-егоїстична, 3) корислива, 4) анархістсько-індивідуалістична і 5) легковажно-безвідповідальна. І, відповідно, основну масу вчинюваних злочинів можливо умовно переділити на п'ять великих груп: 1) політичні, 2) насильницько-егоїстичні (агресивні), 3) корисливі, 4) анархічні та 5) легковажні (необережні). До політично мотивованої злочинності можна віднести злочини, що вчиняються за політичними мотивами окремими особами або угрупованнями проти легального конституційного ладу (держави) і його керівників; злочини проти політичних конкурентів; злочини, що вчиняються правлячою групою за тоталітарного або авторитарного режиму у політичних цілях, проти народу, окремих партій, груп і конкретних осіб. Насильницькі (агресивні) злочини пов'язані з більшістю злочинів проти особи (проти життя і здоров'я, проти свободи, честі й гідності, проти статевої недоторканості і статевої свободи особи), а також проти суспільної безпеки і громадського порядку. До корисливих злочинів відносять ті діяння, основною ознакою яких є користь у найбільш широкому розумінні. Під час характеристики корисливих злочинів вирізняють «користь-наживу», «користь-наркотизм», «користь-потребу» і т. д., кожна з яких відрізняється кримінологічною специфікою. Частина злочинів корисливої спрямованості у структурі всієї злочинності на сьогодні перевищує 70–80%. До злочинної поведінки анархічної мотивації відносять умисні порушення службових, професійних, військових і громадянських обов'язків, що не належать до політичних, корисливих і насильницьких діянь. Реалізуючи свої особисті та «службові» інтереси, суб'єкти не враховують установленого порядку, розглядаючи його вимоги як формальні. Суб'єкт анархічних злочинів

не визнає авторитету, порядку і дисципліни, що існують у суспільстві. Кримінологічна характеристика необережних злочинів теж має свої особливості. У необережних злочинах немає мотиву злочину, але є мотиви порушень, що призвели до настання суспільно небезпечних наслідків. З юридичного погляду недбалість у таких злочинах перебуває на межі злочину і випадку. У цих діяннях можуть фактично бути відсутніми і вольовий, і інтелектуальний моменти. Мотивація спрямована не на вчинення злочину, а на досягнення інших результатів. Кожен із цих п'яти видів злочинної поведінки може бути переділений на підгрупи, що обумовлюються специфічною сукупністю конкретних спонукань або окремим мотивом. Так, наприклад, у вивченні корисливих злочинів, що мають спільну кримінологічну єдність, вирізняють важливі особливості під час диференціації їх за мотивами «користь-потреба», «користь-нажива», «користь-пияцтво». Така ж класифікація можлива і в насильницьких злочинах та інших видах злочинної поведінки специфічної мотивації. Більш поглиблене вивчення мотивації злочину сприятиме уточненню і навіть перегляду уявлень про види злочинної поведінки і про класифікацію злочинів у цілому [9, с. 33–35, 41–50].

Не викликає сумнівів той факт, що існуюча класифікація різноманітних видів злочинності вимагає вдосконалення. В основу класифікації проявів злочинності буде покладено мотиваційну сферу злочинної поведінки, адже мотивацію можливо розглядати як передумову цілепокладання і підставу попереднього рішення щодо об'єктивної можливості та суб'єктивної здатності вчинити злочин у певний спосіб [10, с. 171]. У кримінології дослідження мотивації людської поведінки, пов'язаної з учиненням злочину, є актуальною і не до кінця розробленою проблемою. В. М. Кудрявцев

пропонує розрізняти мотиви за їхніми глибиною, стійкістю, тривалістю, що також потрібно враховувати під час класифікації проявів злочинності [5, с. 49]. Окремою кримінологічною проблемою є і питання полімотивації злочинної поведінки як складного виду мотивації, що значно ускладнює класифікаційний аналіз, але водночас розширює межі уявлення про причини різних видів злочинності. Так, до злочинів складної кримінальної мотивації кримінологи відносять: організовану, пенітенціарну, ювенальну, молодіжну, жіночу, військову, професійну та інші види злочинності [9, с. 51–52]. Покладаючи в основу класифікації злочинних проявів такий критерій, як мотивація, пропонуємо вирізняти п'ять груп злочинів: 1) насильницькі; 2) корисливі; 3) насильницько-корисливі; 4) необережні; 5) анархо-індивідуалістичні злочини (зокрема і злочини, що мають політичне підґрунтя). Така класифікація підвищить рівень дослідження злочинності та її проявів у комплексному їх розумінні.

Якщо порівнювати статистичні дані про стан злочинності в Україні, то за останні п'ять років рівень злочинності збільшився майже на третину (28,5%): з 401 293 тис. злочинів у 2007 р. до 515 833 тис. злочинів у 2011 р. У структурі всієї злочинності в Україні корисливі злочини становлять близько 67%, причому найбільшу вагу мають крадіжки. Так, якщо у 2007 р. було вчинено 113 984 тис. крадіжок, то у 2011 р. цей показник уже становив 277 598 тис. злочинів, що свідчить про необхідність активізації правоохоронними органами боротьби зі злочинами корисливої спрямованості. Динаміка злочинів проти життя та здоров'я особи станом на 20 листопада 2012 р. порівняно з аналогічним періодом 2011 р. є негативною і становить 5,2%, що в цілому відповідає тенденціям розвитку насильницької злочинності

за останні п'ять років. Питома вага злочинів насильницької спрямованості становила у 2012 р. 4% від усієї кількості зареєстрованих злочинів. Насильницько-корисливі злочини у структурі злочинності становлять близько 10%. У 2011 р. було вчинено 22 966 грабежів, 3715 розбоїв та 599 вимагань. Б. М. Головкін, аналізуючи статистичні дані щодо рівня корисливої насильницької злочинності в Україні за період 2001–2009 рр., зазначає, що середньорічний темп приросту корисливих насильницьких злочинів у понад 3 рази перевищував середньорічний темп приросту всієї злочинності та у 2 рази – середньорічний темп приросту всього населення України, із чого вбачається, що корислива насильницька злочинність – це самостійний феномен суспільного життя, який має специфіку детермінації та розвитку [10, с. 59–60]. Необережні злочини становлять близько 5% у загальній структурі злочинності. Значно збільшилася кількість таких злочинів, як порушення правил безпеки дорожнього руху, зокрема таких, що спричинили смерть потерпілого, що вимагає посилення адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення правил дорожнього руху і розроблення соціальних програм із

підвищення рівня свідомості водіїв. Перспективним напрямом убачається дослідження злочинів, що мають анархо-індивідуалістичну спрямованість. Їхня питома вага (якщо враховувати злочини проти громадського порядку та моральності, злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, злочини у сфері службової діяльності, злочини проти правосуддя, злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)) становить близько 10%.

Наведена класифікація проявів злочинності свідчить, що це питання потребує новітнього кримінологічного переусвідомлення, подальшого вивчення і дослідження. Структуризація та класифікація злочинних проявів за їхнім мотивом сприятиме поглибленню знань про природу самої злочинності. Перспективними напрямками у цьому питанні є також розроблення кримінологічних рекомендацій з удосконалення статистичного обліку проявів злочинності, запропонованих у класифікації, що надасть можливість кількісно-якісного вимірювання проявів злочинності в побудові інформаційної моделі злочинності як загального відображення криміногенної ситуації у державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Антонян Ю. М.* Преступность в истории человечества : [монографія] / Ю. М. Антонян, О. Ю. Звизжова. – М. : Норма: ИНФРА-М, 2012. – 208 с.
2. *Философский энциклопедический словарь.* – М. : ИНФРА-М, 2011. – 570 с.
3. *Кривоченко Л. М.* Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України : [монографія] / Л. М. Кривоченко. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 120 с. – Бібліогр. : с. 115–119.
4. *Кудрявцев В. Н.* О криминалогической классификации преступлений / В. Н. Кудрявцев, В. В. Лунеев // Государство и право. – 2005. – № 6. – С. 54–66.
5. *Кудрявцев В. Н.* Борьба мотивов в преступном поведении / В. Н. Кудрявцев. – М. : Норма, 2012. – 128 с.
6. *Старков О. В.* Криминовиолентология (учение о криминальном насилии). Спецкурс для магистратуры : Курс лекций / О. В. Старков, А. В. Тюменев. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 448 с.

7. Дубовик О. Л. Кризис уголовного права и уголовно-правовой теории / О. Л. Дубовик // Право и политика. – 2001. – № 2. – С. 130–134.

8. *Кримінологія: Загальна та Особлива частини* : [підручник] / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х. : Право, 2009. – 288 с.

9. *Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии* : [учебник] : В 2 т. – Т. 2 : Особенная часть / В. В. Лунеев. – М. : Издательство Юрайт, 2011. – 872 с. – Серия: Магистр.

10. *Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання* : [монографія] / Б. М. Головкін. – Х. : Право, 2011. – 432 с.

11. *Експрес-інформація* про стан злочинності в Україні за 2007, 2011–2012 роки Електронний ресурс : Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення МВС України. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>

Сметаніна Н. В. Злочинність та її прояви: питання класифікації

Статтю присвячено дослідженню проявів злочинності у сучасному суспільстві та їх класифікації за мотивом учинення злочинів. Проаналізовано наукові праці, які містять відомості про розвиток класифікації злочинних проявів у кримінології. Автор наводить власну класифікацію таких проявів та їхнє місце у криміногенній ситуації сучасної України.

Ключові слова: поняття злочинності, сучасна кримінологія, кримінальна практика, кримінологічна класифікація, мотивація людської поведінки, криміногенна ситуація.

Сметанина Н. В. Преступность и её проявления: вопросы классификации

Статья посвящена исследованию проявлений преступности в современном обществе и их классификации по мотиву совершения преступления. Проанализированы научные труды, содержащие сведения о развитии классификации преступных проявлений в криминологии. Автор предоставляет собственную классификацию таких проявлений и их место в криминогенной ситуации современной Украины.

Ключевые слова: понятие преступности, современная криминология, криминальная практика, криминологическая классификация, мотивация человеческого поведения, криминогенная ситуация.

Smetanina N. Crime and its Displayings: Problems of Classification

The article is devoted to the research of crime displayings in the modern society and their classification that is based on motivation of crimes. Scientific researches which contain information about the development of the classification of crime displayings in criminology are analyzed. The author gives her own classification of such displayings and determines their place in the criminal situation in modern Ukraine.

Key words: notion of crime, modern criminology, criminal practice, criminological classification, motivation of human behavior, criminal situation.